

Simurq getməkdə olsun, eşit bağbanın arvadından. Bağbanın arvadı Şah Dəşküvarın şəhərindən çıxıb üz qoydu çöllü-bərri-biyabana.

Eşit Simurqdan. Simurq göylə süzürdü. Gördü ki, çöllübərri-biyabanda bir arvad xeylağı gəzir. Simurq üç-dörd qat göydən yerə enib gördü ki, bağbanın arvadıdır. Simurq qanadını açıb, aldı bağbanın arvadını qanadının altına. Bağbanın arvadı ayılıb gördü ki, Simurq qanadını yorğan eləyib salıb üstünə. Bağbanın arvadı qorxub istədi qaça. Simurq tez dilə gəlib dedi:

- Qorxma, gəl min dalıma, səni öz balanın yanına aparıram.

Bağbanın arvadı gördü ki, bu Simurq quşudu. Tez qanadından öpüb, mindi Simurqun dalına. Simurq qanad çalıb qalxdı havaya, özün yetirdi yuvasına, düşüb yerə bağbanın arvadına dedi: - Aç gözünü!

Bağbanın arvadı gözlərini açıb gördü ki, elə gözəl meşədi ki, daha nə təhər. Bağbanın arvadı bir o yana baxıb, bir bu yana baxıb, gördü ki, Simurq yoxdu. Bir az keçdi, Simurq caynağında bir uşaq göydən yerə endi. Bağbanın arvadı xəbər aldı Simurqdan: - Bu uşaq kimindi?

Simurq dil açıb bağbanın arvadını başa saldı ki:

- Bu uşaq sənindi”.

Bu nağılda da biz uçan xalçanın paraleli kimi Simurq quşunu görürük. Simurq quşunun dövlət-hakimiyyət quşu olması ilə bağlı 2000-ci ildə gəldiyim qənaətləri bir daha burda xatırlatmaq istərdim:

“Nurəddin Seyidov çox doğru olaraq göstərir ki, “Azərbaycan xalqının padşahlara münasibətini göstərən çoxlu nağıllar vardır” (s.80). Bu mənada nağıllarımızda şahlıq məsələsindən xırdalıqlara, incəliklərə qədər oxuyub məlumatlına bilirik. Bu mənada nağıllarımızda hökmdarlıq etməyin qayda-qanunlarını öyrənmək üçün “Şahlıq institutu”nun açıldığını görürük, hökmdarlıq üsuli - idarəsi haqqında təkcə Azərbaycan nağıllarında yox, ümumi Şərqlə folklorunda da dəyərli bilgiler almaq olur. Əfqan folkloru nümunəsi olan “Lovğa hökmdar” nağılından (əfsanəsindən) aldığımız aşağıdakı dialoq - mükəllimə forması bir şahlıq dərsi deyil, bəs nədir?

“- Çoxları yuxarıdan rəhbərlik etməyə səy göstərirlər, amma sonradan hamısı aşağı enirlər...”

Azərbaycan nağıllarında xalça motivi

- Bəs necə rəhbərlik etmək lazımdır, aşağıdanmı?

Bu dəfə Əli Məhəmmədin cavabı çox qısa oldu:

- Xeyr, içəridən, daxildən, özü də vicdanla, namusla!”

Hətta xalqımızın mifoloji təfəkkür qaynağında şahlıq quşu deyilən bir inam yaşamışdır; bu quş humay quşu (Zümrüd, Simurq quşu) adı ilə məşhurdur. Bu quşun el arasında qəqənus adı ilə tanınan başqa bir adı da vardır və bununla bağlı el rəvayəti də dolaşmaqdadır. Deyilənə görə, qəqənus quşu iki yüz ildən çox yaşayır, özü isə oxumayan - lal-dinməz bir quşdur. Ölərkən ən uca bir yerə uçub qonur, ölümü ərəfəsində uca bir səslə hayküyə qoparmağa başlayır. Bu səsin həşəmətindən quşun içərisindən bir yanğı qopur, bu oddan alışıb kül olan quşun külündən bir yumurta yaranır. Həmin yumurtadan isə təzədən bir qəqənus quşu doğulur. Demək, qəqənus quşunun nəsil artımı da elə bu şəkildə olur. Rəvayətdən çıxan nəticə ilə bağlı bəzi mülahizələr yürütmək olur: Tanrı aləminə bağlı olan qu (qəqənus) quşunun anası günəş olduğundan, ölümqabağı ən uca yerə - dağa uçub qonmaqla öz ilahi məkanına yaxınlaşmış olan quş öz naləsi, fəryadı ilə (səs özü də müqəddəsliklə bağlıdır) yanıb, külə dönərkən od içində yumurta qoymaqla təzədən dirilik tapırsa, bu, əslində quşun ölməzliyinə, həm də odun timsalında günəş anasından (axı od günəşin mayasıdır) təzədən doğulmasında dəlalət edir.

“İki qardaş” (səh.167-172) nağılında humay quşunun (dövlət quşunun - Ş.A.) başını və ciyərini yemiş Seydi və Sədiyə anaları haqsız yerə evdən qovur və onların başlarına gələn macərələr fonunda hadisələr işıqlandırılır.

Qardaşlar iki yol ayrıcında bir daşa rast gəlib ayrılmalı olurlar: “Bu daşa yazılıb ki, “Ey yoldan keçən, əgər iki olsanız, gərək hərəniz bir yolnan gədəsiniz”. Bunlar öpüşdülər, qucaqlaşdılar. Seydi sağ yolnan, Sədi də sol yolnan getməyin binasını qoydular. Seydi gəldi çıxdı bir şəhərə, gördü camaat yığışib bir meydana. Birindən soruşdu ki: - Bu nədi, camaat niyə yığışib?

Dedilər: - Bu şəhərin padşahı ölüb. İndi dövlət quşu uçurdurlar ki, padşah seçsinlər “ (s168).

Quş Seydinin başına qonur, o çox adil, kamallı padşah olur. Sədi isə qardaşından ayrıldıqdan sonra gecə yatır, səhər duranda başının altında bir kisə pul görür. Gəlib gözəllər gözəli İrəneyi-Cənginin imarətinə çıxır. Hər gün başının altından yüz tumani götürüb qıza verir, bir müddət burada qalır. İrəneyi-Cəngi oxumuş qız idi, kitabları açıb tökür, bu sirri öyrənir. Bir stəkan acı şərbəti Sədiyə içirdir, ürəyi bulanır, ciyər ağzından gəlib düşür. Qız ciyəri yudurub udur. Səhər tezdən Sədidə daha pul olmur, qız kəməzlərə oğlanı bayıra atdırır.

Sədi qardaşını tapmaq ümidilə yol getməyə başlayır. Birdən üç divin sehrlə süfrə, tac və xalçanı öz aralarında bölmək üçün qazının yanına getdiyini görür. Özünün qazının oğlu olduğunu söyləyib şərti kəsir: “Sədi üç ox atdı, hərəsin bir yerə, dedi:

- Hansınız tez oxu gətirib gəlsə, tac onun, hansınız ondan sonra gəlsə, süfrə onun, hansınız axırda gəlsə, xəlçə onundur. Mirasın üçünü də alıb saxladı.

Divlər oxun dalınca yüyürdülər. Sədi o saat mindi xəlçənin üstünə, dedi: - Xəlçə, məni yetir İrəneyi-Cənginin otağına” (s.170).

(Davamı var)

Şakir ALBALIYEV,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru